

УДК 343.98

Р. Л. СТЕПАНЮК,*кандидат юридичних наук, доцент,**начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії**навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Розглянуто сутність і структура криміналістичної характеристики злочинів, що вчиняються у бюджетній сфері України. Визначено проблеми, перспективи і можливості формування криміналістичних характеристик певних видів і груп зазначених злочинів.

Державні фінанси України до сьогодні залишаються одним із найбільш привабливих об'єктів злочинних посягань, а боротьба зі злочинами у бюджетній сфері належить до пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів. Зважаючи на це, вказаний напрям не може залишатись без уваги криміналістичної науки, яка покликана забезпечувати органи дізнання та досудового слідства сучасними засобами і методами виявлення, розслідування та профілактики злочинів. Водночас стан наукового забезпечення практики розслідування окремих видів і груп злочинів у бюджетній сфері не можна визнати достатнім. Зокрема, не розроблено теоретичних основ відповідної методики, практично немає й сучасних окремих криміналістичних методик, наприклад розслідування привласнень, розтрат бюджетних коштів і майна бюджетних установ або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, службової недбалості при розпорядженні бюджетними коштами, хабарництва та інших службових злочинів у сфері використання державного майна тощо.

Першим розділом окремої криміналістичної методики традиційно вважається криміналістична характеристика злочинів. Ця наукова категорія належить до найбільш популярних і широко досліджених у криміналістичній науці. До наукового обігу вона була введена наприкінці 60-х років минулого століття і після широких дискусій стала невід'ємною частиною більшості криміналістичних методик, що відображено у підручниках з криміналістики, навчальних посібників, монографіях, дисертаціях тощо. У сучасних наукових дослідженнях криміналістична характеристика є основою для побудови методичних рекомендацій з розслідування певного виду або групи злочинів. Таким чином, вирішення питання щодо сутності, значення,

класифікації, структури криміналістичних характеристик злочинів у бюджетній сфері України є актуальним науковим завданням.

Разом із цим, солідна кількість наукових праць, присвячених криміналістичній характеристиці злочинів, дозволяє зробити висновок про наявність суттєвих суперечностей у її визначенні, підходах до сутності, структури, методології формування і можливостей практичного використання.

На нашу думку, основною причиною суперечностей у цих питаннях є неоднозначне розуміння різних рівнів криміналістичних характеристик. Намагання сформулювати єдине визначення криміналістичної характеристики щодо злочинів взагалі, певної сукупності та навіть окремого злочину не може бути вдалим, оскільки мова йде про різні рівні узагальнення. Таким чином, у науковій літературі фактично пропонують три різних значення криміналістичної характеристики злочинів: а) як назви криміналістичного вчення (окремої теорії); б) як частини окремої криміналістичної методики; в) як опису ознак окремого злочину.

НЕ вдаючись у деталі аналізу різних трактувань, підкреслимо, що найбільше значення, безумовно, має дослідження сутності, можливостей формування і практичного використання криміналістичних характеристик певної множини (групи, виду) злочинів. Саме заперечення доцільності цього рівня криміналістичної характеристики зумовлює до скептичне ставлення до існування наукової категорії взагалі. Зокрема, в останній період у літературі активізувалась дискусія про значення криміналістичної характеристики злочинів. приводом для неї стали категоричні точки зору вчених, котрі вважають її «паракриміналістичною» категорією (О. М. Ларін) або ілюзією, «криміналістичним фантомом» (Р. С. Белкін).

На нашу думку, розчарування окремих авторів пов'язано з поглядами на криміналістичну характеристику як на комплекс, що має практичне значення, тільки коли встановлено кореляційні зв'язки і залежності між її елементами, які мають закономірний характер і виражені в кількісних показниках [1, с. 316]. Дійсно, відповідно до точок зору більшості українських учених-криміналістів між елементами криміналістичної характеристики певної множини злочинів існують закономірні зв'язки, які можна встановити шляхом узагальнення значної кількості кримінальних справ. Зокрема, на такі зв'язки як обов'язкову ознаку криміналістичної характеристики вказують О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова [2, с. 16], М. В. Салтєвський [3, с. 419], Г. А. Матусовський [4, с. 23], В. А. Журавель [5, с. 58], В. Ю. Шепітько [6, с. 274], А. Ф. Волобуєв [7, с. 18], В. П. Бахін і Є. Д. Лук'янчиков [8, с. 40] тощо.

Водночас слід визнати, що за понад сорок років досліджень криміналістами, за окремими винятками, не було розроблено такої характеристики. У свою чергу, одиничні спроби побудувати модельні системи криміналістично значущих ознак певних видів і груп злочинів на основі встановлення статистичних кореляційних зв'язків між елементами навряд чи можна назвати цілком вдалими. Підтвердженням тому є аргументи О. М. Ларіна, який поставив під сумнів їх існування на прикладі критичного аналізу криміналістичної характеристики вбивств, запропонованої Л. Г. Відоновим [9, с. 116–127]. Однак наведені автором зауваження, на нашу думку, не спростовують саму можливість існування кореляційних зв'язків, а ставлять під сумнів масштаб здійсненого автором узагальнення кримінальних справ для категоричних висновків. водночас окремі закономірності, виявлені Л. Г. Відоновим, підтверджуються практичним досвідом. Тобто гіпотеза про існування кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики певної групи злочинів і можливість їх встановлення та використання при вирішенні завдань щодо виявлення і розслідування злочинів вбачається такою, що потребує подальшого дослідження. однак трудомісткість зазначеної роботи фактично робить невідомою її одному досліднику. Щодо економічних злочинів, до яких належать і ті, що вчиняються в бюджетній сфері України, то це завдання відрізняється підвищеною складністю, що обумовлено кількома факторами.

По-перше, специфіка злочинної діяльності в бюджетній сфері суттєвим чином залежить від

нормативно-правового регулювання відповідних процедур. Злочинці вимушені використовувати легальні механізми господарської, управлінської діяльності, пристосовуватись до умов контролю тощо. У зв'язку з цим відзначимо, що в Україні економічне регулятивне законодавство, зокрема бюджетне, навряд чи можна визнати стабільним. Зокрема за період дії чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України правовідносини у сфері формування та виконання бюджетів регулювались Законом України, «Про бюджетну систему України», Бюджетним кодексом України від 21 червня 2001 р., а з 1 січня 2011 р. – Бюджетним кодексом України від 8 липня 2010 р. Загалом бюджетне законодавство є однією з найбільш розгалужених галузей. Так само неодноразово змінювались правила здійснення закупівель за державні кошти, відшкодування податку на додану вартість тощо. Удосконалювалось і кримінальне законодавство. У цих умовах разом із законодавством трансформується злочинна діяльність. Сталими залишаються тільки її загальні особливості, а деталі (конкретні прийоми та операції в межах способу злочину, сліди злочину, елементи обстановки, характеристики предмета тощо) видозмінюються. Тому спроба виявити статистичні закономірні зв'язки між конкретизованими елементами криміналістичної характеристики певного виду або групи злочинів у бюджетній сфері може виявитись невдалою, а рекомендації застаріти ще до впровадження в практику.

По-друге, кореляційні зв'язки на статистичному рівні можуть бути виділені і матимуть прикладне практичне значення при розслідуванні тільки щодо досить вузької групи злочинів [7, с. 23]. При цьому слід провести узагальнення великої кількості кримінальних справ. Однак окремі види економічних злочинів не є досить поширеними. Наприклад, у 2008 р. не було виявлено жодного злочину, передбаченого ст. 211 КК України. Загалом за цією статтею порушуються лише одиничні кримінальні справи. Також слід відзначити, що значна кількість злочинів залишається латентною, до судів потрапляють переважно найпростіші справи. Отже, слідча і судова практика не дає можливості здійснити масштабні узагальнення за багатьма видами злочинів, а за результатами аналізу одного або кількох злочинних діянь економічної спрямованості неможливо встановити статистичні закономірні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики.

По-третє, для багатьох проявів злочинної діяльності, зокрема в бюджетній сфері, характерний

комплексний і груповий характер. Тобто в межах єдиного задуму вчиняється кілька взаємопов'язаних злочинів. У науковій літературі такі комплекси злочинів називають технологіями злочинної діяльності і цілком справедливо ставлять питання про необхідність розроблення комплексних методик розслідування [10, с. 33; 11; 12, с. 171–184]. Водночас завдання щодо встановлення кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики у такому випадку ще більш ускладнюється, оскільки одночасно слід піддавати аналізу механізми кількох видів злочинів.

Таким чином, можливості розроблення криміналістичних характеристик злочинів, вчинених у бюджетній сфері України, у вигляді систем узагальнених даних про їх ознаки із відображенням закономірних зв'язків статистичного характеру між елементами на сьогодні є обмеженими. Однак, на нашу думку, це не означає відмову від вказаної частини окремої методики.

Так, О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова виділяють повні, неповні і загальні криміналістичні характеристики злочинів [2, с. 20]. Такий підхід поділяє А. Ф. Волобуєв, досліджуючи проблеми методики розслідування розкрадань майна у сфері підприємництва. Вчені відзначають, що повними є характеристики, які містять відомості про типові ознаки злочинів із визначенням статистичних закономірних зв'язків між елементами, неповними – ті, які визначають наявність закономірних зв'язків, але не спираються на статистичні дані, а загальними – ті, що містять опис механізму злочинів окремого виду, які можуть бути поділені на більш-менш вузькі групи [7, с. 22–26].

Ми погоджуємося з аргументами вчених, котрі не поділяють категоричного заперечення криміналістичної характеристики злочинів, підкреслюючи значення не тільки статистичних кореляційних зв'язків між її елементами, а й інших даних.

Так, В. В. Лисенко відзначає: «криміналістична характеристика має практичне призначення не лише у випадку встановлення типових зв'язків між її елементами. Вона може бути також ефективно застосована у діяльності слідчих органів за наявності нетипових особливостей окремих елементів чи зв'язків. Виходячи з наведеного можна зазначити, що до змісту криміналістичної характеристики необхідно включати інформацію про злочини, яка має одиничні прояви. такі нетипові прояви злочинної діяльності можуть мати поширення у майбутньому» [13, с. 234].

В. Д. Берназ цілком справедливо не визнає переконливими аргументи щодо недоцільності включення до криміналістичної характеристики кримінально-правових і кримінологічних даних, адже криміналістика трансформує їх, наповнює своїм змістом із метою використання під час профілактики, розкриття та розслідування злочинів [14, с. 50].

Таким чином криміналістична характеристика певного виду або групи злочинів є важливою частиною окремої криміналістичної методики. Вона являє собою систему даних про типові ознаки відповідної множини злочинів. Однак включати до її визначення як обов'язкової ознаки наявність статистично встановлених кореляційних зв'язків між елементами недоцільно, оскільки це суттєво звужує поняття, дозволяє ставити під сумнів можливість розроблення криміналістичних характеристик, а значить, і існування цієї наукової категорії в понятійному апараті криміналістичної науки.

Питання щодо можливостей формування криміналістичних характеристик злочинів, що вчиняються у бюджетній сфері України, тісно пов'язано із класифікацією окремих криміналістичних методик, частинами яких і мають стати криміналістичні характеристики. Не вдаючись детально до розгляду цього питання, відзначимо, що серед різних думок учених з приводу системи криміналістичних методик превалює концепція, відповідно до якої окремі методики поділяються на: а) міжвидові; б) видові; в) підвидові; г) комплексні [15, с. 184]. Таким чином, щодо криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у бюджетній сфері України можна виділити:

а) міжвидову криміналістичну характеристику злочинів, учинених у бюджетній сфері;

б) криміналістичні характеристики певного виду бюджетних злочинів: нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України); видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону (ст. 211 КК України);

в) криміналістичні характеристики певних підвидів злочинів, наприклад привласнень, розтрат майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у бюджетних установах, службової недбалості при розпорядженні бюджетними коштами і державним майном тощо;

г) криміналістичні характеристики комплексів злочинів, наприклад заволодіння бюджетними коштами і пов'язаних із ним злочинів при здійсненні закупівель за державні кошти; хабарництва і безгосподарського використання бюджетних коштів в інтересах хабародавців тощо.

Ще одним важливим питанням є структура криміналістичних характеристик злочинів, що вчиняються у бюджетній сфері України. У науковій літературі висловлено чимало думок з приводу можливих елементів криміналістичної характеристики. Зокрема одні автори намагаються дати розширений перелік, інші – обмежитись тільки основними (предмет, способи і сліди злочину, особа злочинця) [16, с. 182–184].

Щодо економічних злочинів точки зору вчених також різняться. Наприклад, А. Ф. Лубін, пропонує розглядати криміналістичну характеристику злочинної діяльності у сфері економіки з використанням елементного і фазового аналізу. Як основні елементи статичної моделі криміналістичної характеристики злочинної діяльності він виділяє суб'єктів, ситуацію, спосіб і сліди злочинної діяльності [17, с. 44]. На нашу думку, такий елемент, як ситуація злочинної діяльності, не може бути включеним до криміналістичної характеристики в силу недостатньої визначеності та спірності терміна. Разом із цим у механізмі більшості економічних злочинів суттєве значення має предмет посягання та їх обстановка. Таким чином, більш точною є позиція Г. А. Матусовського, котрий включав до структури криміналістичної характеристики економічних злочинів дані про

суб'єкта цих діянь, мотивацію його злочинної поведінки, предмет посягання, обстановку, злочинні способи і наслідки, які мають значення для виявлення та розкриття злочинів криміналістичними засобами, прийомами і методами [4, с. 23].

Можемо стверджувати, що на сьогоднішні ученими-криміналістами досить переконливо доведено недоцільність «закритого» переліку елементів криміналістичної характеристики, оскільки, як відомо, стосовно певних видів злочинів їх кількість і зміст відрізняються, насамперед залежно від механізму та кримінально-правових ознак відповідних складів кримінально-караних діянь. Водночас можна виділити найбільш характерні елементи для певної множини злочинів, зокрема тих, що вчиняються у бюджетній сфері України. Такими, на нашу думку, є предмет, обстановка, способи, сліди злочину, особа злочинця. Кожен із названих елементів має свою внутрішню будову і специфіку, що потребує окремого дослідження.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що криміналістична характеристика злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України, може бути представлена як частина міжвидової методики розслідування, яка являє собою систему даних про найбільш типові криміналістично значимі ознаки предмета, обстановки, способів, слідів злочину й особи злочинця. Потребують розроблення криміналістичні характеристики окремих видів, підвидів і комплексів злочинів, вчинення яких найбільш характерно для бюджетної сфери в сучасний період.

Список використаної літератури

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приёмы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 478 с.
2. Колесниченко А. Н. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие / А. Н. Колесниченко, В. Е. Коновалова. – Х. : Юрид. ин-т, 1985. – 92 с.
3. Салтевский М. В. Криминалистика (в современном изложении) : учебник / М. В. Салтевский. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
4. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. – Х. : Консум, 1999 – 480 с.
5. Журавель В. Криміналістична характеристика злочинів: реальність чи ілюзія? / В. Журавель // Правничий часопис донецького. – 2001. – № 1. – С. 56–60.
6. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітько]. – Вид. 4-те, перероб. і допов. – Х. : Право, 2008. – 464 с.
7. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва : монографія / А. Ф. Волобуєв. – Х. : Вид-во ун-ту внутр. справ, 2000. – 336 с.
8. Бахін В. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів / В. Бахін, Є. Лук'янчиков // Правничий часопис донецького університету. – 2000. – № 1 (4). – С. 39–43.
9. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика : науч.-практ. и учеб. пособие. – М. : БЕК, 1996. – 192 с.
10. Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика, Р. Л. Степанюк, І. М. Зарецька, Едвард Картер, Ричард Ворнер]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.

11. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Волобуєв Анатолій Федотович. – Х., 2001. – 426 с.
12. Гармаев Ю. П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика / Ю. П. Гармаев, А. Ф. Лубин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 303 с.
13. Лисенко В. В. Криміналістичне забезпечення діяльності податкової міліції (теорія та практика) : монографія / В. В. Лисенко. – К. : Логос, 2004. – 324 с.
14. Берназ В. Д. 40 лет важнейшей категории криминалистики / В. Д. Берназ // Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи : матеріали наук.-практ. конф. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – С. 49–57.
15. Журавель В. А. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісник академії правових наук України. – 2007. – № 2. – С. 177–186.
16. Бахин В. П. Криминалистика. проблемы и мнения (1962–2002) : монография / В. П. Бахин. – Киев, 2002. – 268 с.
17. Лубин А. Ф. криминалистическая характеристика преступной деятельности в сфере экономики: понятие, формирование, использование : учеб. пособие / А. Ф. Лубин. – Н. Новгород : Нижегород. высш. шк. МВД РФ, 1991. – 84 с.

Надійшла до редколегії 28.12.2010

**СТЕПАНЮК Р. Л. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ
КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРЕСТУПЛЕНИЙ,
СОВЕРШАЕМЫХ В БЮДЖЕТНОЙ СФЕРЕ УКРАИНЫ**

Рассмотрена сущность и структура криминалистической характеристики преступлений, совершаемых в бюджетной сфере Украины. Определены проблемы, перспективы и возможности формирования криминалистических характеристик отдельных видов и групп указанных преступлений.

**STEPANIUK R. PROBLEMS AND PROSPECTS OF FORMING OF CRIMINALISTICS
DESCRIPTIONS OF CRIMES, THAT ACCOMPLISHED IN THE BUDGETARY
SPHERE OF UKRAINE**

The essence and structure of criminalistics description of crimes that accomplished in the budgetary sphere of Ukraine are viewed. The problems, prospects and possibilities of forming of criminalistics descriptions of separate kinds and groups of the indicated crimes are determined.

УДК 343.985

О. В. ПЧЕЛІНА,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії

навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання

Харківського національного університету внутрішніх справ

**КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ХАРАКТЕРУ
ТА РОЗМІРУ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЕКОНОМІЧНИМ ЗЛОЧИНОМ**

Розкрито зміст поняття матеріальної та моральної шкоди, криміналістичного забезпечення та забезпечення відшкодування шкоди. З урахуванням особливостей механізму вчинення економічних злочинів зазначено способи встановлення характеру та розміру шкоди, завданої злочинцем указаної категорії.

Економічні злочини – це корисливі злочини, що вчиняються з використанням легальних форм господарської діяльності чи повноважень із контролю за цією діяльністю [1, с. 27–30]. Тобто зазначеній категорії злочинів притаманне існування технологій злочинного збагачення, що характеризуються наявністю у своєму складі хоча б одного злочину із матеріальним складом. Цим обумовлюється необхідність встановлення

серед елементів події економічного злочину як елемента предмета доказування й наслідків такого злочину, які можуть виражатися в заподіяній матеріальній та моральній шкоді (моральна шкода матиме матеріальний еквівалент). Тобто встановлення елементів події економічного злочину відбувається паралельно із доказуванням характеру та розміру шкоди, завданої злочинцем (п. 4 ст. 64 Кримінально-